

УДК 81.161.2'366

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2019.71.10314>

ДВА ШЕВЧЕНКИ ЧИ ДВА ШЕВЧЕНКА: ДО ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИЧНОЇ ПРЕСКРИПЦІЇ

Світлана КОВТЮХ

*Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка, кафедра української мови,
вул. Шевченка, 1, Кропивницький, Україна, 25006,
тел.: (0 522) 24 86 53
e-mail: Kovtjukh@ukr.net*

Проаналізовано зв'язані словоформи називного, знахідного та кличного відмінків множини чоловічих українських прізвищ, почасти власних імен на **-о** в сполученні із числівниками *два, обидва, три, чотири* та складеними нумеральними утвореннями з кінцевими компонентами *два, три, чотири*. Звернуто особливу увагу на вибір закінчення **-и, -і** чи **-а (-я)**.

Ключові слова: морфологічна парадигматика, антропонім, прізвище, limited number, зв'язані словоформи, номінатив, акузатив, вокатив, синтагматичний чинник.

Постановка проблеми. У низці наших праць використано термін “зв'язані словоформи” на позначення граматичних утворень іменників, зумовлених дією синтагматичного чинника, які з'являються в сполученні із простими *два (дві), три, чотири*, складними *обидва (обидві)* та складеними числівниками з кінцевими компонентами *два (дві), три, чотири* у формах називного, знахідного та кличного відмінків множини [4: 63–64], а також у поєднанні із числівниками *п'ять і більше* у формі родового відмінка множини [8: 82–83].

У статті В. І. Критської та Т. К. Пуздирєвої, у “Грамматичному словнику української літературної мови. Словозміна” вищевказані словоформи відносять до так званого обмеженого числа, або limited number. Категорія цього числа характерна для називного, родового та знахідного відмінків. Причому перелічені словоформи найчастіше омонімічні грамам називного та родового відмінків множини [9: 20; 2: 590]. Крім того, необхідно до категорії обмеженого числа зарахувати й форми кличного відмінка, оскільки останні є тотожними формам номінатива й акузатива.

У частині граматик, посібників, довідників, словників узагалі не згадано про форми іменників із числівниками *два (дві), обидва (обидві), три, чотири* тощо, у деяких хоч і зазначено певні короткі відомості, проте не вказано вичерпної інформації, автори частини джерел пропонують абсолютно різні дані [див.: 4: 63]. У третьому виданні нашої праці “Репетитор (як навчитися грамотно писати)” (2016) у кожній із чотирьох відмін наведено приклади вживання таких іменників з указаними нумеральними компонентами, у яких наголос не збігається з вільними формами (перша лексема – вільна форма називного відмінка множини, друга – родового однини, третя – зв'язана форма називного відмінка множини): *часткі, частки – обидві частки, борозни, борозні – чотири борозні, учителі, учителя – двадцять чотири учителі, місяці, місяця – три місяці, але: вік* (у значенні “сторіччя, епоха”),

вікі, віку – два вікі; поля, по́ля – чотири по́ля, сте́бла, стебля́ – чотири стебля́, матері́, ма́тері – дві ма́тері, іменá, племенá, але: два, обидва, три, чотири імені, плéмені [7: 188, 196, 198, 200].

Академічне лексикографічне видання – “Грамматичний словник української літературної мови. Словозміна” (2011) – укладено за інверсійним принципом з використанням кодів формалізованої презентації відмінкових парадигм лексем різних частин мови, зокрема іменників. Маю підозри, що багатьом мовцям це джерело невідоме, та й не всі фахівці ним послуговуються, а тим паче – досконало вивчили. Опираючись на досвід багаторічного викладання дисципліни “Морфологічна парадигматика іменника в сучасній українській мові” у виші, можу констатувати: студенти, магістранти не дуже охоче виконували завдання, пов’язані з використанням указанного словника, не представленого в електронному вигляді, лінувалися шукати слова в зворотному порядку, тобто за алфавітом з кінця лексичної одиниці, після цього ще необхідно було з’ясувати код, а за ним у кінці лексикографічної праці віднайти взірць відмінювання з комплексом значень граматичних ознак. Крім того, до реєстру “Грамматичного словника української літературної мови. Словозміна” залучено тільки апелювати. Проблеми ж в утворенні вказаних зв’язаних словоформ засвідчено як для загальних, так і для власних назв.

Досить часто трапляється вживання різних форм іменників, утворених від тієї самої лексики: *Головних героїв там було трійко – одна тьотька і два дядька* (І. Карпа). *Рушниць на усе село було тільки дві, з кремінцями, з підставками і з перехрестями, щоб їх ставити; два дядьки, що ходили колись гайдамачити в степ, взяли ті рушниці, а решта – хто що попав: той шаблюку, той дрючка, а той – лук із стрілами* (М. Грушевський). *До речі, на фестивалі зустрілися два Стецька – львів’янин Василь Коржук та черкашанин Юрій Берлінський* (В. Кобиляцька “День” 29.07.2010). *Та панна зупинилась, розгублена: перед нею було аж два Стецьки! – і, яку хвилину завагавшись, вона не знала що робити й скам’яніла, задубіла, завмерла, аж її поставило правцем* (О. Ільченко). *Починають існувати ніби два Шевченки (чи два Тичини)* (О. Гриценко). *Проте чи дійсно були два Шевченки: до заслання й після заслання?* (О. Оглоблин).

Є приклади, коли в тому самому тексті тотожні відмінкові грами утворюють за різними принципами: *Найбільше кандидатів однофамільців (по троє) зареєстровано у 4 одномандатних виборчих округах: № 80 – три Волкови, № 98 – три Бойки, № 122 – три Козаки, № 225 – три Пархоменка. Так, на Київщині у 92 виборчому окрузі є по два Гудзенки, Світовенки та Титаренки, у 91 виборчому окрузі – по два Бойки та Поплавські, а у 98 окрузі – два Міщенко та два Поліщука. Також “багаті” на однофамільців виборчі округи Луганської області: № 104 (два Василенки, Струки...)* (“Українська правда” 23.08.2012). Такі випадки тільки ускладнюють і без того непросту ситуацію.

Зважаючи на вищезазначене, до проблемних належать зв’язані словоформи іменників-онімів на **-о**. Виникає логічне запитання: то яка ж чинна граматична прескрипція: *два–чотири Шевчénки* чи *два–чотири Шевчénка*?

Актуальність дослідження полягає в системному багатоаспектному аналізі словозміни макрокласу антропонімів на засадах морфологічної парадигматики з урахуванням низки екстра- та інтралінгвальних чинників. Особливу увагу варто звернути на виникнення форм називного, знахідного, кличного відмінків множини українських прізвищ на **-о**, зумовлених впливом синтагматичного чинника.

Мета статті – дослідити зв'язані словоформи номінатива, акузатива та вокатива множини українських чоловічих прізвищ на **-о** в поєднанні із числівниками *два, обидва, три, чотири* та складеними з кінцевими компонентами *два, три, чотири*. Для цього варто розв'язати такі завдання: 1) з'ясувати етимологічні аспекти особливостей словозміни іменників на **-о** в українській мові; 2) розглянути іменники чоловічого роду, у яких зв'язані словоформи тотожні родовому відмінку однини; 3) визначити, які закінчення з погляду граматичної прескрипції варто вживати в розглянутих словоформах прізвищ на позначення осіб чоловічої статі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідник А. П. Загнітко охарактеризував категорійну семантику двоїни у власне-іменникових формах як периферійну, при цьому акцентував увагу на тому, що “структура морфологічної категорії числа є двокомпонентною з послідовно маркованою формою множини... Категорійна форма однини є немаркованою, що мотивовано її можливістю у відповідних контекстах позначати й один предмет або явище, і множинність предметів та явищ, і бути безвідносною до семантики числа. Форма двоїни зазнала впливу статусного навантаження категорійної семантики множини, а в морфологічному вираженні – морфологічної форми однини” [3: 177–178].

У “Грамматичному словнику української літературної мови. Словозміна” (2011) для всіх форм називного та знахідного відмінків так званого обмеженого числа в поєднанні з низкою простих, складних і складених нумеральних утворень для іменників – загальних назв – чоловічого роду II відміни запропоновано виключно словоформи із флексією **-а (-я)** [2: 676–677]. Приклади таких апелювативних словоформ на позначення назв істот відповідно до прескрипції зазначеного лексикографічного видання (укладач іменникових парадигм – кандидат філологічних наук, науковий керівник проекту В. І. Критська) наведено в нашій публікації. При цьому констатовано, що форми номінатива, акузатива й додана до них форма вокатива збігаються за формальними ознаками: *бáтечко – два бáтечка – бáтечки, дрімáйло – обидва дрімáйла – дрімáйли, позичáйло – три позичáйла – позичáйли, викидáйло – чотири викидáйла – викидáйли, хамлó – два хамлá – хамлї, любкó – три любкá – любкї, хорунженко – обидва хорунженка – хорунженки, лémко – сорок три лémка – лémки, усезнáйко – обидва усезнáйка – усезнáйки, мурлó – три мурлá – мурлї, вгáдько – чотири вгáдька – вгáдьки, тишкó – два тишкá – тишкї, ханénко – тридцáть три ханénка – ханénки, чередничénко – п'ятдесят чотири чередничénка – чередничénки, лимарénко – три лимарénка – лимарénки, брату́ньо – чотири брату́ня – брату́ні, нéньо – обидва нéня – нéні, тату́сьо – чотири тату́ся – тату́сі, ку́мцьо – два ку́мця – ку́мці* та ін. [8: 81–82].

У системному описі української граматики в праці “Норми української літературної мови” (препринт з видання 1931 р., здійснений 2018) представник авангарду Розстріляного Відродження професор О. Н. Синявський звернув особливу увагу й на колишні форми двоїни: “Щодо закінчень іменників при числівниках *два, дві, обидва, три, чотири*, то іменники чоловічого роду бувають із закінченням назовного відмінку (**а не родового** – виділення наше. – С. К.): *два сїни, три брáти, чотири вовкї, обидва стовпї, чотири вчїтелї, три гóлуби* і т. ін. (з таким наголосом у іменниках, як у родовому відмінку однини)” [11: 58].

У цитованому уривку засвідчено помилку, хоча може бути й друкарський огріх. Іменник *вовк* у родовому відмінку однини має форму *вóвка*, у вільних формах називного, знахідного та кличного відмінків множини – *вовкї*, тому нормативними є

такі зв'язані словоформи номінатива, акузатива й вокатива: *два, обидва, три, чотири вівки*. Саме такі грами серед інших засвідчено й в авторитетних виданнях: “Орфоепічному словнику” (1983) М. І. Погрібного та “Словнику труднощів української мови” (1989) Д. Г. Гринчишина, А. О. Капелюшного, О. М. Пазяк, О. А. Сербенської, З. М. Терлака – *два вівки* [10: 118; 14: 61].

У різних наукових джерелах віддзеркалено конкуренцію між зв'язаними словоформами іменників чоловічого роду II відміни на **-о** із числівниками *два, обидва, три, чотири* та складеними нумеральними утвореннями з кінцевими компонентами *два, три, чотири* в називному, знахідному та кличному відмінках множини, які мають закінчення **-и, -і** й формально збігаються з вільними формами називного–знахідного–кличного відмінків множини (при цьому збережено наголос форм родового відмінка однини), та тими, що характеризуються флексіями **-а (-я)** й повністю тотожні формам родового відмінка однини. Проте зовсім не засвідчено правил щодо вживання вказаних зв'язаних форм українських чоловічих прізвищ та власних імен осіб чоловічої статі на **-о**.

Виклад основного матеріалу. У координатах новітніх досліджень на засадах морфологічної парадигматики нами виділено 33 розрізновальних чинники (серед них – наявність у формах називного, знахідного та кличного відмінків множини зв'язаного, або синтагматичного, значення, на противагу вільному, або парадигматичному), від яких залежить виокремлення системи елементарних парадигматичних класів як загальних, так і власних назв. Наприклад: *Серед чистого поля на білім і таким ніжнім снігу постановили в ряд двадцять чотири чоловіки* (К. Поліщук). – *Брати! – звернувся він до свого загону. – Нас тридцять чотири чоловіки, в наших руках уся зброя і, можна сказати, весь корабель, машини, припаси. Без нас вони не зможуть просунути корабель ні на крок* (Янка Мавр, пер. з білорус. Б. Чайковський). Також “багаті” на однофамільців виборчі округи Луганської області – по *два Василівки, Шаповалови та Гончарови* (“24 канал” 24.08.2012).

На нашу думку, наявні два способи презентації зв'язаних форм множини в сполученні з низкою числівників: 1) подавати їх у межах відмінкових парадигм тільки в тих випадках, коли вони не збігаються з вільними – або наголосом, або матеріальним вираженням, або тим і тим; 2) презентувати у відмінкових парадигмах такі словоформи постійно, навіть коли в більшості випадків вони тотожні вільним. Перший спосіб використано в наших працях, другий – у “Граматичному словнику української літературної мови. Словозміна” (2011).

У низці іменників чоловічого роду II відміни зв'язані форми номінатива, акузатива та вокатива повністю ідентичні словоформам родового відмінка однини: *друзі, друга – чотири друга*, а також у лексемах на позначення осіб чоловічої статі із суфіксом **-анин** в однині, крім слова *сім'янін* (*сім'яніни, сім'яніна – двадцять три сім'яніни*): *пражани, пражанина – сто п'ятдесят два пражанина, освітяни, освітянина – сорок два освітянина, прочани, прочанина – п'ятсот чотири прочанина* тощо; **64** *розстріляних галичанина* (А. Квятковський). Під час *лютих протистоянь* було розстріляно *більше сотні протестувальників, серед них було і два подольянина: Олександр Плеханов та Дмитро Максимов* (Офіційний веб-портал КМДА 20.02.2019). Проте якщо такий іменник набуває іншого значення, наприклад, позначає власну назву газети, то зв'язана форма стає тотожною вільній: *Завершальний розділ книги “Ще два “Подольянини” та інші” віддано висвітленню історії кам'янецької преси* (О. Будзей). Так само у прізвищах: *Галичанин – два-*

чотири Галичанини. У таких випадках спрацьовує необхідність максимально зберегти початкову форму власної назви в межах словозмінної парадигми, щоб вона була пізнаваною в будь-якому відмінку однини чи множини.

Зазвичай функціонування досліджуваних словоформ мовознавці пояснюють впливом давніх грамем числа двоїни, “які занепадають у східнослов’янських мовах, починаючи з XIII ст., а до XIV ст. процес втрати двоїни вважається завершеним, однак залишки цієї категорії” фіксують пам’ятки староукраїнської мови [4: 63]. На думку В. Г. Скляренка, пізніше “сполучення іменника з числівниками *два–чотири* почало сприйматися як специфічна конструкція, ідіома” після втрати зв’язку з вільними формами називного–знахідного множини [варто додати також словоформи кличного відмінка множини. – С. К.]. Відбулося зближення з формами однини, на це вказує відповідна акцентуація. Автор свідчить, що “така переорієнтація в східнослов’янських мовах відбувалася, очевидно, протягом другої половини XVI–XVII ст. Колишню форму... називного–знахідного двоїни” у сучасних українській, російській, білоруській мовах та низці їхніх говірок “слід розглядати як особливу (причислівникову) форму однини. У російській літературній мові ця причислівникова форма за поодинокими винятками повністю (тобто і наголошенням) збігається з формою родового відмінка однини” [12: 66].

Найсуперечливіша інформація про прескрипцію відмінкових зв’язаних форм номінатива, акузатива, вокатива множини (флексії, акцентуація, власне матеріальне вираження) засвідчена саме щодо загальних і власних назв чоловічого роду II відміни твердої та м’якої груп. Наразі в нашій картотечі не засвідчено таких відмінюваних іменників мішаної групи на **-о** з основою на тверду шиплячу приголосну фонему серед чоловічих українських прізвищ [5: 183–211; 225–239], чоловічих власних імен, серед вітчизняних назв населених пунктів, змінюваних апелятивів [2: 377–401]. Іменники чоловічого роду на позначення осіб *гáучо* (скотарі, переважно мешканці південноамериканських пампасів, Гран-Чако або патагонських степів, головню на території Аргентини, Уругваю, на півдні Чилі й бразильського штату Ріу-Гранді-ду-Сул та ін.; лексема *гáучо* – приблизний аналог північноамериканського слова *ковбóй*), *мáчо*, *Сáнчо* тощо належать до іменників нульової парадигми, або незмінюваних. У російській мові засвідчено приклади відмінювання останнього оніма, зокрема в сполученні із числівником *два*. Варто кваліфікувати ці тексти як зразки неофіційного стилю (це коментарі, тому збережено авторську орфографію): *...на его страже всегда стоит и модерация, и агрессивно-популярное большинство, и два Санча-Пансы* (Портал “Заметки по еврейской истории”); *...когда потребность возникает, да ещё и своими силами к рыцарю других старается не подпускать во время боя (поэтому лутше – два санча пансы* (“Forum of Lithuanian History”).

Виявлено тільки один змінюваний іменник на **-о** подвійного – чоловічого або середнього роду – II відміни з формальними ознаками мішаної групи: *леда́що*: *У розмаху бринить життєва праця, Полює на великого ледаща* (І. Лучук). *Таке ледащо, що, скільки б’єш, стільки й їдеш* (Л. Бразов). Такий іменник уживають не тільки для позначення істот-осіб, а й для вказівки на істот-неосіб: *Недалеко від Нурки і Турпана безтурботно лежав на снігу Загря* [кличка собаки. – С. К.]. *Таку байдужість я більше не міг терпіти і твердо надумав позбутися цього ледаща* (Г. Федосєєв). Цей іменник унікальний і для підсистеми чоловічого роду, і для підсистеми середнього роду, тому з різними закінченнями (і твердої, і мішаної груп) цю лексему подано як у наукових джерелах, так і в художніх текстах: *леда́щом* [14:

151]; ...Яворницький, впіймавши його очима, враз прикипів до нахаби суворим поглядом: – Ти свою шапку баранячу скинь перед цим витвором! Скинь її перед тими козацькими архітекторами, що собор цей тобі, **ледáщові**, будували... (О. Гончар). Ні, коли ледацо зародиться, то так **ледáщом** і зостанеться (С. Васильченко). Зав'язала собі світ за тим **ледáщом**... (М. Коцюбинський); **ледáщеві, ледáщем** [13]; – Та, ну-бо ти! – знов потяг галузиною ослика. – Може, й сам не щодня свіжого коржа на зуб покласти можу, а цьому **ледáщеві** щодня даю (Н. Королева). – Твій батько був найбільшим Богом клятим **ледáщем** із усіх, з ким я ходив до школи (С. Кінг, пер. О. Красюк). Лише шведка Роза докоряла йому за невігластво і називала **ледáщем**, але це було зовсім не так: просто вона мала турбуватися за свій власний заробіток, який отримувала за догляд за ним, а він намагався влаштувати так, щоб її звільнили, бо мав відразу до неї (В. Гук). Додатковим поясненням такого хитання у виборі закінчень є й те, що іменники середнього роду із шиплячою приголосною фонемою перед **-о** належать до нульової відміни, бо переважно іншомовні за походженням: *бáнджо, рáнчо, пóнчо, лéчо, капрі́чо, харчó, “Пежó”* тощо. Кількість таких слів в українській мові незначна.

Для лексеми *ледацо* переважають закінчення твердої групи відмінювання. Можливо, ця традиція йде від прескрипції початку ХХ ст. Наприклад, у праці О. Н. Синявського “Норми української літературної мови” (1931) зазначено: “Виняткової конструкції слово *ледацо* (**о** після **щ**) належить до твердої групи (ніякого роду [тобто середнього. – С. К.]), як також і такі чужомовного походження слова, як *Санчо*” [11: 48]. І далі про закінчення давального відмінка однини: “...такі іменники, як *ледацо, Санчо*, в давальному однини повинні прийняти [так в автора. – С. К.] закінчення **-ові: ледáщові, Санчові** тощо” [11: 54]. Очевидно зважаючи на такий припис, автори “Граматичного словника української літературної мови” (2011) подали зразок словозміни лексеми чоловічого роду *ледацо* (код парадигми 17к О) із флексіями твердої групи **-ові, -ом** [2: 676]. Це саме заголовне слово з тотожними формами засвідчене як взірць (код парадигми 6 О) словозміни іменників середнього роду [2: 687]. За зразком парадигм 17к О та 6 О відмінюють ще одну лексему подвійного – чоловічого або середнього роду – II відміни твердої групи *лáдо* [2: 384].

У називному, знахідному та кличному відмінках множини запропоновано закінчення **-а**, наприклад: *Михайло. Тільки подлячі ледáща здатні на те!* (М. Старицький). Така сама флексія засвідчена для зв'язаних форм множини, при цьому вона збігається з омонімічним закінченням родового відмінка однини: *Ось так швидко до рангу збіжать три ледáща: Двох-трьох жидів уб'ють – офіцерами стають* (І. Франко).

Серед таблиць словозмінних парадигм у “Граматичному словнику української літературної мови. Словозміна” зафіксовано 13 взірців для іменників чоловічого роду II відміни із закінченням **-о**: 12 для твердої групи відмінювання (зразкові слова з кодами парадигм: *штормі́ло (громі́ло)* 17 О, *леда́цо* 17к О, *міня́йло* 18 О, *вайло́* 18к Ф, *бáтечко* 19 О, *бáтько* 19 ОФ, *гні́дкó* 19 Ф, *тезко́* 19 ФкО, *сватко́* 19 ФкФ, *чубі́сько* 20 О, *коні́сько* 20рр(мн.) О Е1/-, *та́то* 40 О); 1 – для м'якої (*дядьо* 21 О) [2: 676–677, 682]. У вісьмох таблицях у називному, знахідному та кличному відмінках множини закінчення **-и** (*міня́йло, вайло́, бáтечко, бáтько, гні́дкó, тезко́, сватко́, та́то*), у чотирьох – **-а** (*штормі́ло (громі́ло), ледáцо, чубі́сько, коні́сько*), в одній – **-і** (*дядьо*). Для зв'язаних форм (за нашою термінологією) номінатива, акузатива та вокатива множини в усіх зразкових парадигмах запропоновано закінчення **-а**.

Іменників чоловічого роду із закінченням **-о** з усіх слов'янських мов найбільше саме в українській. Ми проаналізували низку гіпотез щодо виникнення лексем на **-о** в нашій мові [6: 370–371]. Етимологічно такі слова пов'язані з формами архаїчних **-ѡ-основ**, значно рідше – **-јѡ-основ**. У давніх формах називного, знахідного та кличного відмінків двоїни іменників **-ѡ-основ** уживалося закінчення **-а**, **-јѡ-основ** – **-я**. Крім того, закінчення **-а** (**-я**) здавна вживалося у формах номінатива, акузатива та вокатива множини іменників середнього роду, які також належали до давніх **-ѡ-**, **-јѡ-основ** [1: 20–21]. С. П. Бевзенко пояснює, що сучасні закінчення **-и** та **-і** в називному відмінку множини іменників чоловічого роду, зокрема на **-о**, – це колишні форми знахідного відмінка множини **-ѡ-**, **-јѡ-основ**, “які стали вживатися як у значенні знахідного, так і в новому значенні називного відмінка; звичайно, на українському ґрунті тут сталися й відповідні фонетичні зміни... Стимулом заміни старих форм називного множини формами знахідного послужило, мабуть”, і те, що збігалися форми називного та знахідного відмінків однини [1: 77].

У сучасній українській мові вибір флексії **-а** (**-я**) для іменників чоловічого роду на **-о**, що збігається із закінченням родового однини, для зв'язаних форм номінатива, акузатива та вокатива множини у випадках, коли у вільних формах останніх **-и** та **-і**, свідчить про використання некоректних рекомендацій у різних джерелах, чи вплив давніх форм називного, знахідного та кличного відмінків двоїни іменників **-ѡ-**, **-јѡ-основ**, або це аналогія до форм середнього роду, або можливий вплив російської мови. Наприклад, у власних чоловічих іменах: *Біля каземату, темниці, де царевич сидів, стояла варта, два Петра́ зайшли до темниці, а в скорім часі вийшли й сказали, що царевич помер* (Ю. Мушкетик). *Деся глибоко в душі було два Петра́. Один казав: „Йди до Зінки”. Другий застерігав* (Б. Харчук). *Марко звівся на податках, віддурив на животі білу сорочку, в яку улізло б це два Марка́* (Г. Тютюнник). *Якось зайшов до нього, а ми – я, Глукко та два Михайла, сидючи на призьбі Глуккової хати, співали* (І. Козуб).

На нашу думку, варто уніфікувати словозмінну підсистему іменників чоловічого роду на **-о** й відповідно до чинних граматичних тенденцій уживати в досліджуваних і вільних, і зв'язаних формах множини, окрім окремих винятків, закінчення **-и** та **-і**, при цьому наголос у зв'язаних формах має збігатися з акцентуацією форм родового відмінка однини. Тому коректними є такі приклади: *два Петра́: Саварин і Яцик* (М. Слабошпицький). *У реєстрі 1649 р. серед козаків сотні є лише два Дані́ли: Чорний і Світличний* (В. Кривошея). *Гнат заграє на скрипку, Дмитро – на цимбали, два Михай́ли з Дрогобича танцювати стали* (Д. Ців'юк). *На декаду в Ташкент з України прилетіли і старші майстри, і з молодшої їхньої зміни два поети: обидва – Дмитрі́. Та цікаво, що буде далі: тут найвищі ноти бери, бо Малишко сидить у залі, – це помітили два Дмитрі́* (Д. Білоус). Поширенню нормативних форм сприяє використання їх у часто вживаних власних назвах, що, по суті, виконують функції ідіоматичних висловів: *Дует “два Дані́ли” вокального ансамблю Народного дому села Лісневичі* (З інтернету); назви популярних українських анімаційних фільмів: *“Три Панькі”*, *“Три Паньки хазяйнують”*, *“Три Панькі на ярмарку”* тощо.

Серед апелятивів на позначення істот-осіб на **-о** багато лексем, омонімічних українським прізвищам: *удовенко, хорунженко, морозенко, коваленко, крамаренко, царенко, москаленко, лимаренко, писаренко, чабаненко, титаренко, ткаченко, чередниченко, мірошниченко, ханенко, шинкаренко, бойко* тощо. У сполученні із

числівниками *два–чотири* та ін. необхідно для іменників твердої групи II відміни як загальних назв, так і чоловічих прізвищ обирати словоформи із флексією **-и**: У 1991 році Михайло Григорович мав у Канаді кілька персональних виставок у межах відзначення століття з моменту переселення до Канади перших українців. А були ними, як відомо, **два бійки** на прізвища *Линяк* і *Пилипів* із прикарпатського села *Небилів* (С. Ісаченко “Урядовий кур’єр” 7.03.2014). *Головуючий*. У нас є **два Бійки** (Стенограма пленарного засідання Верховної Ради УРСР 19.07.1990).

Для іменників на **-о** подвійного – чоловічого або середнього – роду (*мінйїло, сонько́, посміховисько, громіло, недба́йло, бурміло, шкандиба́йло, позива́йло, дрімайло, доробало* тощо) у вільних досліджуваних формах треба першою вживати флексію **-и** й **-а** як додаткову. Подібна варіантність можлива й для зв’язаних форм залежно від родової кваліфікації апелятива, хоч варто обирати форми на **-и**: Як іронізують одесити, на цьому ринку на одного продавця книг доводиться щонайменше **два мінйїли** (“Укрінформ” 1.05.2019). **Два–чотири Мінйїли**.

Отже, для українських чоловічих прізвищ на **-о** II відміни, незалежно від того, чи походять вони на рівні доонімної семантики від іменників чоловічого або подвійного (чоловічого – середнього) роду, зв’язані словоформи номінатива, акузатива та вокатива множини з низкою числівників необхідно вживати тільки із флексією **-и**, оскільки змінювані чоловічі прізвища в українській мові незалежно від категорії роду твірного слова марковані чоловічим родом: **Два Кличкі** *вкупі не змогли би підняти зубра* (Т. Малярчук). *Лідер воюючого київського малоросійства, славнозвісний Васілій Віталієвіч Шульгін – не без гордості стверджував ще перед р. 1917, що існує, мовляв, **д в а Шевчєнки**: “наш”, як він казав – “богданівський”, і “їх” – “мазепинський”* (Є. Маланюк).

У нашій монографії зазначено, що зв’язані словоформи номінатива, акузатива та вокатива множини українських прізвищ, які наголошуванням не збігаються з указаними вільними формами, засвідчені в I відміні (4 ЕПК твердої групи та 1 ЕПК мішаної групи) та в II відміні (4 ЕПК твердої групи та 7 ЕПК м’якої групи) [5: 145]. В усіх інших випадках вільні та зв’язані словоформи прізвищ формально тотожні, серед них й антропоніми на **-о**: *Там жили тоді такі хлопці: Марко Діхтяренко, Степан Степанов, **два Шевчєнки**, Білявський, нас двоє і ще хтось з малих* (О. Кошиць). У Центральній раді були **два Степанєнки** (В. Верстюк). *Крутяться біля неї Козачук Юрко, Сашко Василенко, Семен Перебийніс і аж **два Петрєнки**: Віктор та Володя* (С. Батурин).

У “Граматичному словнику української літературної мови. Словозміна” (2011) зафіксовано 9 апелятивів чоловічого роду II відміни, які відмінюються за зразком м’якої групи: *дядьо, нєньо, дідуньо, братуньо, татуньо, няньо* (батько), *татусьо, кумцьо, татунцьо*. Для їхніх і вільних, і зв’язаних форм множини характерне закінчення **-ї**: *...загинули у боротьбі за Україну два мої діди, **два дяді** (один по материнській лінії, другий по батьковій)* (О. Франчук).

Такі самі словоформи використовують і для відмінюваних прізвищ осіб чоловічої статі на **-о** II відміни м’якої групи: *Бицьо́, Ваньо́, Васьо́, Гавдьо́, Гаврилъо́, Гнатъо́, Горбацьо́, Даньо́, Зінцьо́, Кузьо́, Ленъо́, Маньо́, Матійцьо́, Мильо́, Павльо́, Павцьо́, Пеленьо́, Пелиньо́, Семусьо́, Стасьо́, Туркацьо́, Федьо́, Фітьо́, Худьо́, Яндьо́, Яньо́, Ярємцьо́, Біцьо́, Зінцьо́, Кєдьо́, Кузьо́, Лємцьо́, Матійцьо́, Півцьо́, Пелєньо́, Пеліньо́, Худьо́, Ярємцьо́ – **два–чотири Лені́, два–чотири Лемці́**.*

Висновки. На появу досліджуваних зв’язаних форм множини українських

антропонімів впливають синтагматичний, лексико-семантичний, морфологічний, акцентуаційний, словотвірний, морфонологічний чинники. На нашу думку, у вітчизняних чоловічих прізвищах на **-о** у формах називного, знахідного та кличного відмінків множини в поєднанні із числівниками *два, обидва, три, чотири* тощо варто вживати закінчення **-и** (для твердої групи) та флексію **-і** (для м'якої групи). Така прескрипція має поширюватися на всі зазначені антропоніми незалежно від того, чи на стадії доонімної семантики вони позначали іменники чоловічого, чи подвійного – чоловічого або середнього – роду.

Перспективи використання результатів дослідження полягають у подальшому вивченні системи словозміни різних пропріативних макрокласів і підкласів на засадах морфологічної парадигматики. Як не все ще сказано в до мажорі, так і багато проблемних питань у галузі творення різних форм змінних частин мови на питоному ґрунті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
2. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна / В. І. Критська, Т. І. Недозим, Л. В. Орлова та ін. ; відп. ред. Н. Ф. Клименко. – Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. – 760 с.
3. Загнітко А. П. Категорійна семантика двоїни / А. П. Загнітко // Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Г. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова ; за ред. К. Г. Городенської. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – С. 177–178.
4. Ковтюх С. Л. Роль синтагматичного чинника у визначенні репертуару відмінкових парадигм іменників / С. Л. Ковтюх // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / укл. : А. П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – Вип. 13. – С. 61–65.
5. Ковтюх С. Л. Словозмінна парадигматика українських прізвищ : [монографія] / С. Л. Ковтюх, О. М. Кашталян ; за ред. С. Л. Ковтюх. – Кіровоград : ПОЛІМЕД-Сервіс, 2012. – 258 с.
6. Ковтюх С. Л. Морфологічна парадигматика іменників II відміни чоловічого роду твердої групи на **-о** в сучасній українській мові / С. Л. Ковтюх // Наукові записки. – Серія : філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – Вип. 127. – С. 369–378.
7. Ковтюх С. Л. Репетитор (як навчитися грамотно писати) : навчальний посібник з практичного курсу української мови / С. Л. Ковтюх. – 3-є вид., випр. й доповн. – Кіровоград : Центр оперативної поліграфії “Авангард”, 2016. – 480 с.
8. Ковтюх С. Л. Зв'язані форми родового відмінка множини як нові грами словозмінних парадигм іменників / С. Л. Ковтюх // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. / редкол. : С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. – Київ : Міленіум, 2018. – С. 79–86. – (Серія: Філологічні науки ; вип. 292).
9. Критська В. І., Пуздирева Т. К. Словоформи обмеженого числа (limited number) у парадигмі іменника (матеріали до комп'ютерної граматики української мови) / В. І. Критська, Т. К. Пуздирева // Українська мова. – 2005. – № 4. – С. 17–21.

10. Орфоепічний словник / укладач М. І. Погрібний. – Київ : Радянська школа, 1983. – 629 с.
11. *Синявський О. Н.* Норми української літературної мови / О. Н. Синявський. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. – XX, 368 с. – Репринт з видання 1931 р. (Серія “Українська граматична класика”).
12. *Скляренко В. Г.* З історії акцентуації іменників при числівниках *два (дві), три, чотири* в українській мові / В. Г. Скляренко // Мовознавство. – 1983. – № 1. – С. 60–67.
13. Словники України – інтегрована лексикографічна система / В. А. Широков, І. В. Шевченко, Н. М. Сидорчук та ін. – Київ : Український мовно-інформаційний фонд, 2001–2010.
14. Словник труднощів української мови / Д. Г. Гринчишин, А. О. Капелюшний, О. М. Пазяк та ін. ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : Радянська школа, 1989. – 336 с.

REFERENCES

1. Bevzenko, S. P. (1960). *Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy (Narysy iz slovozmyny ta slovotvoru)*. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo.
2. *Hramatychnyi slovnyk ukrainskoi literaturnoi movy. Slovozmyna.* (2011). / V. I. Krytska, T. I. Nedozym, L. V. Orlova ta in.; vidp. red. N. F. Klymenko. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho.
3. Zahnitko, A. P. (2017). Katehoriina semantyka dvoyny. In: *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia* / I. H. Vykhovanets, K. H. Horodenska, A. P. Zahnitko, S. O. Sokolova ; za red. K. H. Horodenskoï. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 177–178.
4. Kovtiukh, S. L. (2005). Rol syntahmatychnoho chynnyka u vyznachenni repertuaru vidminkovykh paradyhm imennykiv. In: *Linhvistychni studii: zb. nauk. prats* / ukl.: A. P. Zahnitko (nauk. red.) ta in. Donetsk: DonNU, vyp. 13, 61–65.
5. Kovtiukh, S. L., Kashtalian, O. M. (2012). *Slovozmynna paradyhmatyka ukrainskykh prizvyshch : [monohrafiia]* / za red. S. L. Kovtiukh. Kirovohrad: POLIMED-Servis.
6. Kovtiukh, S. L. (2014). Morfolohichna paradyhmatyka imennykiv II vidminy cholovichoho rodu tverdoi hrupy na -o v suchasniï ukrainskiiï movi. In: *Naukovi zapysky. Seriia: filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, vyp. 127, 369–378.
7. Kovtiukh, S. L. (2016). *Repetytor (iak navchytysia hramotno pysaty) : navchalnyi posibnyk z praktychnoho kursu ukrainskoi movy*. 3-ye vyd., vypr. y dopovn. Kirovohrad: Tsentr operatyvnoi polihrafii “Avanhard”.
8. Kovtiukh, S. L. (2018). Zviazani formy rodovoho vidminka mnozhyny yak novi hramemy slovozmynnykh paradyhm imennykiv. In: *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriia: Filolohichni nauky* / redkol.: S. M. Nikolaienko (vidp. red.) ta in. Kyiv: Milenium, vyp. 292, 79–86.
9. Krytska, V. I., Puzdyrieva, T. K. (2005). Slovoformy obmezhenoho chysla (limited number) u paradyhmi imennyka (materialy do kompiuternoï hramatyky ukrainskoi movy). In: *Ukrainska mova, № 4*, 17–21.
10. *Orfoepichnyi slovnyk.* (1983). / ukladach M. I. Pohribnyi. Kyiv: Radianska shkola.
11. Syniavskiy, O. N. (2018). *Normy ukrainskoi literaturnoi movy*. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho, Reprynt z vydannia 1931 r. (Seriia “Ukrainska hramatychna klasyka”).

12. Skliarenko, V. H. (1983). Z istorii aktsentuatsii imennykiv pry chyslivnykakh *dva (dvi), try, chotyry* v ukraïnskii movi. In: *Movoznavstvo*, № 1, 60–67.

13. Slovnyky Ukrainy – intehrovana leksykohrafichna systema. (2001–2010). / V. A. Shyrovkov, I. V. Shevchenko, N. M. Sydorчук ta in. Kyiv: Ukrainyskyi movno-informatsiynyi fond,.

14. Slovnyk trudnoshchiv ukraïnskoi movy. (1989). / D. H. Hrynchyshyn, A. O. Kapeliushnyi, O. M. Paziak ta in. ; za red. S. Ya. Yermolenko. Kyiv: Radianska shkola.

*Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2019
прийнята до друку 18. 06. 2019*

TWO SHEVCHENKY OR TWO SHEVCHENKA: ON THE PROBLEM OF GRAMMATICAL PRESCRIPTION

Svitlana KOVTJUKH

*Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian state pedagogical university,
department of the Ukrainian Language,
1, Shevchenka Str., Kropyvnytsky, Ukraine, 25006,
phone (0 522) 24 86 53
e-mail: Kovtjukh@ukr.net*

In a number of our works there have been used the term ‘connected word forms’ to denote grammatical noun forms, caused by the act of the syntagmatic factor, which function in collocation with simple *dva (dvi), obidva (obidvi), tri, chotyry* and with compound numerals with the ending components *dva (dvi), tri, chotyry* in the nominative, accusative and vocative plural forms, as well as in collocation with numerals *n’ять* and more in the genitive plural forms.

In ‘The Grammar Dictionary of the Ukrainian Literary Language. Word Change’ (2011) the above mentioned word forms are defined as the ones of the so-called limited number. The authors of this lexicography work consider the limited number category characteristic to the nominative, genitive and accusative cases. Moreover the enumerated word forms are most often homonymous to the nominative and genitive plural forms. We find it reasonable to enlist the vocative forms in the limited number category.

In this work, we have considered the nominative, accusative and vocative connected word forms of Ukrainian men’s surnames, partly proper names ending with **o** in collocation with numerals *dva, obidva, tri, chotyry* and compound numeral forms with the ending components *dva, tri, chotyry*. Special attention is paid to the choice of the endings **-и, -і** or **-а (-я)**.

The problem is that the authors of ‘The Grammar Dictionary of the Ukrainian Literary Language. Word Change’ (2011) and of other resources for some appellatives indicating beings of the second declension of the hard and soft groups ending in **-o**, with the lexemes among them identical to Ukrainian men’s surnames, suggest nominative and accusative limited number forms ending in **-a**.

In our opinion, in the native men’s surnames ending in **-o** in the nominative, accusative and vocative plural forms in collocation with numerals *dva, obidva, tri, chotyry* and others there should be used ending **-и** (for the hard group) and inflexion **-і** (for the soft group). Such prescription is to be used with all indicated anthroponyms regardless whether they denoted masculine nouns of double – masculine or neuter – gender on the stage of pre-onim semantics.

Keywords: morphological paradigmatics, anthroponym, surname, limited number, connected word forms, nominative, accusative, vocative, syntagmatic factor.